

MÂLİKÎ MEZHEBİNDE MEZHEP İÇİ İHTİLÂF INTRA-SECT CONFLICT IN THE MALİKÎ SCHOOL

Geliş Tarihi: 15.02.2019 Kabul Tarihi: 25.02.2020

✉ HAFSA KESGİN

DR.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI / UZMAN VAİZ

orcid.org/0000-0003-3603-7422

hafsasenses@hotmail.com

ÖZ

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren ortaya çıkan fikhî ihtilâf kavramı günümüzde de varlığını ve canlılığını devam ettirmektedir. Özellikle güncel meseleler bağlamında ihtilâf, zâhiren ayrılıkları ifade etmiş olsa da rahmet ve kolaylığın kaynağı olarak da işlev görmüştür. Hz. Peygamber döneminde sahabe arasında kendini gösteren ihtilaf sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüş mezheplerin ortaya çıkmasıyla birlikte zirve noktaya ulaşmıştır. Zira farklı mezhep ve ekollerin temel dinamiği bir mesele hakkındaki ihtilafı görüşlerdir. İhtilâf mezheplerin teşekkül sürecinden sonra her mezhebin kendi içinde de vuku bulmuştur. Mezhep içi ihtilâf olarak isimlendireceğimiz bu durum esasen mezhep içinde ortaya çıkan farklı ekollerle ilişkilidir. Her ekolün coğrafi ya da ilmî yeterlilik farklılıklarına bağlı olarak oluşturduğu fikhî metodlar söz konusu bu ihtilâfın zeminini teşkil etmektedir. Tek bir mezhep içinde birden fazla eğilimin olduğu en tipik mezhep olarak Mâlikî Mezhebi zikredilebilir. Biz bu makalede ihtilâf kavramının kavramsal çerçeve ve tarihsel sürecini kısaca verdikten sonra "mezhep içi ihtilâf" olgusunun Mâlikî Mezhebi özelinde nasıl bir tarihî arka plana sahip olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Mâlikî Mezhebi, İhtilâf, Mezhep İçi İhtilâf.

ABSTRACT

The concept of conflict that emerged in the early periods of Islam still sustains its existence and spirit in almost every field. Coming into question particularly in the context of current issues, although conflict seemingly refers to differences, it functions as a tool of grace and easiness as well. Emerging among the Companions during the time of the Prophet first, this phenomenon continued at the time of the tabi'un (successors) and in the following periods, and peaked with the emergence of sects. This is because the fundamental dynamic of diverse sects and schools is the controversial views arising about an issue. In other words, conflicts come out as a natural a consequence in the flow of life. While conflicts primarily emerged between different sectarian doctrines, they also arose within every sect and school following the process of formation. This situation that can be called as intra-sectarian conflict is essentially related to different schools within the sects. The fiqh methods created by every school depending on the differences in geography or scientific competence form the basis of such conflicts. The most typical school of Islam that entails more than one tendency in a single sect is the Maliki School. After providing the conceptual framework and historical process for the concept of conflict briefly, this paper attempts to reveal the historical background for the phenomenon of "intra-sect conflict" in the context of the Maliki School.

Keywords: Fiqh, Maliki School, conflict, intra-sect conflict.

INTRA-SECT CONFLICT IN THE MALİKİ SCHOOL

SUMMARY

The concept of fiqh conflict that arose in the early ages of Islam has sustained its existence and intensity till the present time. This phenomenon, which showed itself among the Companions (*sahaba*) during the Prophet's era, continued in the time of the successors (*tabi'un*) and later periods, and reached the peak with the emergence of sects. Following this process, it is observed that some leading names emerged in specific centers in the field of law. Although the fiqh conflict is essentially among the doctrines of different sects, it also occurred within each sect after their formation. The juridical methods performed by each school based on the differences in geography or scientific competency formed the basis for the conflict. Conflict is used as an opposite concept of consensus (*ijma*) and alliance (*ittifaq*) in the science of fiqh, and it means that the ulama, which had an alliance in the basic principles of the Qur'an and the Sunnah, had various opinions for the subjects related to worships (*ta'abbud*) and open to judicial opinion (*ijtihad*) due to various factors. It can be asserted that the process of the science of fiqh was a consequence of these various personal opinions; in other words, the person-centered schooling process. While the conflict had primarily occurred on different jurisprudence/law concepts before the sects were created, it arose within the same jurisprudence/law schools after the formation process of the sects. This phenomenon, which can be called as intra-sectarian conflict, was related to the employment of different methods in the inferences (*takhrij*) of the sectarian followers made from the methods of their sect leaders (*imam*). In other words, after gathering the views of the interpreter sect leaders (*mujtahid imams*), every member of the sect became busy memorizing the opinions and words of their imam. This led to a scientific accumulation in each sect, and sectarian followers conducted an activity within the structure of this accumulation. Although there was ordinarily an alliance in this field of activity, there were various judicial opinions on some subjects. It is an implication of this situation that works associated with the intra-sectarian conflict were composed in each sect.

In the Maliki sect, intra-sectarian conflicts emerged with the establishment of the sects, but in the period of development and stability, the conflicts showed itself with different features and

various effects. While some of the students of Imam Malik (d. 179/795), who grew up in his circle had attended his classes for many years, some of them could profit from his knowledge only for a short time. Scientific knowledge and mentality of the people who attended the classes were different from each other. Therefore, they returned to their countries with various methods of understanding, and consequently, different Maliki trends with various deduction methods appeared in different geographies. The first core of this conflict in the Maliki sect began to show itself as the intra-sectarian schooling. In the mentioned sect, the work, chronologically given, titled *Ihtilafu ashabi Mâlik ve akvalih* by Yahya b. Ishaq al-Leysi (d. 234/849) showed that the intra-sectarian conflict began as early as the third century according to the Hijri calendar. The work, titled *Ihtilafu Ibn al-Qasim ve Ashhab* by Yahya b. ‘Omar al-Kinani (d. 289/902), as understood from its title, includes the differences of views between Ibn al-Qasim, the most prominent name of the Egyptian school, who was one of the Egyptian students of Malik and was at the forefront with distinctive views in the sect, and Ashhab, one of the representatives of the same school. Another compilation is the work titled *et-Tavassut beyne Malik ve Ibn Qâsim* by al-Jubair at-Tartushi (d. 378/994). The writing of the mentioned intra-sectarian conflicts continued until the Muteahhirin period.

Having emerged in the Maliki sect especially during the formation period, these conflicts were related to such factors as the personality of Imam Malik, his teaching method, and the abundance of his students. In the development period, the problem of defining the popular views in the sect arose, and every school regarded some views as more famous compared to others. This situation, which became more and more systematic, brought into the question on the choice of one of these popular opinions together with the period of stability. It led to the need for establishing preference rules in this period.

In the article, after briefly giving the conceptual framework of the concept of conflict, we seek to reveal the historical background of the “intra-sect conflict” phenomenon in particular to the Maliki sect.

GİRİŞ

İslâm Hukuku içinde ortaya çıkan mezhepler farklı metodolojik yaklaşımları sebebiyle birbirinden ayrılmıştır. Metodolojik farklılıklar teorik ve pratik düzlemde farklı görüşlerin/ihtilafların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda her bir fıkıh ekolü kendine özgü bir fikhî metod tercih etmiştir. Bu metod ya da görüş farklılığı sadece mezhepler arasında sınırlı kalmayıp mezhep içinde farklı eğilimlerin doğmasına da sebep olmuştur.¹

İhtilâf kavramı, sözlük anlamı itibariyle olumsuz bir olguyu çağrıştırmaktadır. Bu sebeple İslâm geleneğinde birlik olmanın mukabilinde kabul edilerek zemmedilmiştir. Ancak buna rağmen toplumsal değişim, bireysel ve metodolojik farklılıklar ihtilâfın doğal olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslâm fıkıh tarihinde ihtilâfın meşruiyetine dair tartışmalar yapılmış ihtilâfın lehine ya da aleyhine birçok yorum ortaya çıkmıştır. İhtilâfın cevazını kabul edenlere göre Kur’ân’da müşkil, mecâz gibi kapalı lafızların bulunması ihtilâfa neden olan temel göstergelerdir. Şayet ihtilâf olgusu meşru olmasaydı bizatihi Kur’ân metni bu durumu ortaya çıkaracak şekilde gönderilmezdi. Ayrıca her insanın akıl, zekâ, ilim, öğrenme, düşünme vb. kapasitelere sahip bulunma hususunda farklı olması ihtilâfa düşmeyi kaçınılmaz kılan diğer bir husustur. Hz. Peygamber’in kendisine indirilen vahiy metinlerinde cevabını bulamadığı mevzularda içtihad etmesinin ve sahâbeye de bu anlamda yetki vermesinin ihtilâfa yol açacağı malumdur. Diğer taraftan müçtehidin isabet etmesi halinde iki, hata etmesi durumunda ise bir sevap kazanacağını ifade eden hadis² ihtilâfın bir rahmet

¹ Söz konusu eğilimlerin en fazla ortaya çıktığı mezhep Mâlikî Mezhebi olmuştur. Zira mezhep içinde temelde bölgesel ve metodolojik farkların etkisiyle Mısır, Kayravân, Irak, Endülüs gibi çeşitli medreseler ortaya çıkmıştır. Bu medreselerin karakteristik özelliklerine dair daha fazla bilgi için bkz. Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./ IX.-XI. Yy.)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004).

² Buhârî, “İ’tişâm”, 13, 21; Müslim, “Akdıye”, 15.

aracı olarak kullanılabilceğini gösteren bir ifadedir.³

İhtilâf olgusunun Hz. Peygamber döneminden itibaren söz konusu olan kadîm bir tarihî vardır. Sahabe dönemiyle başlayan bu durumun tabiûn döneminde de devam ettiği ve hukuk alanında belli merkezlerde bazı öncü isimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Medine’de Said b. Müseyyeb (ö. 94/712), Mekke’de Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 115/733), Kûfe’de İbrahim en-Nehâî (ö.96/714) ve Basra’da Hasan el-Basrî (ö. 110/728) gibi isimler öncülüğünde bölge merkezli bir ekolleşmeye doğru gidilmiş bunun sonucunda Hicâz, Kûfe ve Şâm gibi merkezler ortaya çıkmıştır.⁴ Bunların dışında kalan bölgeler söz konusu bu merkezlerin etkisi altında kalmış ve kendilerine has bir gelenek oluşturamamıştır.

Belli şahıslar öncülüğünde ortaya çıkan bu merkezlerin ayırım noktası, yaptıkları ilmî faaliyetlerinin temelinde rey ya da hadisi koymuş olmalarıdır. İki taraf arasında re’y ve hadise dayalı farklılıklar fikhî faaliyetlerin şekillenmesinde rol oynamıştır. Hicaz’da hadisler ve sahabe kavilleri Irak bölgesine göre daha çok dikkate alınırken, Irak’ın kozmopolit yapısı sebebiyle fitneye açık bir pozisyonda bulunması bu bölgenin hadislere karşı daha temkinli olmasını sağlamıştır.⁵

Tabiûn döneminden sonra öne çıkan ilim merkezleri öncülüğünde yapılan fikhî faaliyetler tedvîn edilmiş ve her merkez kendi düşünce ve görüşleri doğrultusunda telifler vermeye başlamıştır. Söz konusu bu fikhî faaliyetlerin ilk telif örnekleri de ihtilâf alanında verilmiştir, denebilir. Bu bağlamda İmâm Ebû Yûsuf’un (ö. 182/798) *er-Redd ‘alâ Siyeri’l-Evzâî*,⁶ İhtilâfı Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ⁷ ve *Kitâbu’r-Redd ‘alâ Mâlik b. Enes, İmâm Muhammed’in* (ö. 189/805) *Kitâbu’l-Hucce fî ihtilâfi ehli’l-Kûfe*

³ Şükrü Özen, “İhtilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 21: 565.

⁴ Muharrem Kılıç, “Hukukî Görüş Ayrılıkları (İhtilâf) Ve Hilâfa Riayet (Mürââtü’l-hilâf) İlkesi Konusunda Şâtîbî’nin Yaklaşımı”, *Mârife: Dinî Araştırmalar Dergisi* 5/2, (2005): 58.

⁵ M. Esat Kılıçer, “Ehl-i Re’y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 522.

⁶ Ebû Hanîfe, İmâm Muhammed’e imlâ yoluyla devletler hukuku (siyer) konusunda bir kitap yazdırmıştır. İmâm Muhammed’e nisbet edilen ve es-Siyerü’s-sagîr adıyla anılan bu eserdeki görüşler Evzâî tarafından kaleme alınan Kitâbu Siyeri’l-Evzâî adlı eserde tenkit edilmiş, Ebû Yûsuf da Evzâî’ye cevap vermek amacıyla söz konusu eseri telif etmiştir. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî’nin neşrettiği eser (Kahire: 1357), ayrıca el-Ümm’ün içinde Kitâbu Siyeri’l-Evzâî başlığıyla mevcuttur (7: 303-336). Salim Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 264.

⁷ Ebû Yûsuf ilgili eserde hocaları Ebû Hanîfe ile İbn Ebû Leylâ’nın ihtilâf ettiği hususları ele almıştır. Kitabı Ebû Yûsuf’tan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî nakletmiş Ebû’l-Vefâ el-Efgânî de yayımlamıştır. Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 264.

ve ehli'l-Medîne,⁸ İmâm Şâfi'î'nin (ö. 204/820) *Kitâbu'r-Redd 'alâ Muhammed b. Hasan*, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Abdulkhakem el-Mısırî'nin (ö. 268/882) *er-Redd 'alâ ş-Şâfi'î fi mâ hâlefe fihi'l-Kitâb ve ş-Sunne* ve *er-Redd 'alâ Ehli'l-İrâk* gibi eserleri zikredilebilir. Söz konusu bu eserler ortaya çıkan farklı ilim merkezleri arasında vuku bulan münazara ve ilmî faaliyetler çerçevesinde yapılan çabanın ilk ürünleridir. Bu ihtilâflar mezheplerin sistemleşmesinden sonra da mezhepler arasında olmaya devam etmiştir. Mezhepler arasında yaşanan bu ihtilâflara dair ilm-i hilâf/hilâfiyât adı altında müstakil bir ilmi gelenek dahi oluşmuştur. İhtilâfu'l-ulemâ tarzında eserler bu ilim çerçevesinde kaleme alınmıştır.⁹

Mezhepler arası ortaya çıkan ihtilâf her mezhebin kendi içinde de cereyan etmiştir. *el-hilâf beyn'el-ashâb* ve ya *hilâfu'l-ashâb* olarak nitelenen ifadeler bir mezhebin içinde olan ihtilâfları ifade etmek için kullanılmıştır. Mezhep içinde farklı görüşleri ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Muhammed b. Haris el-Huşenî'nin (ö. 361 /971) *el-İttifâk ve'l-ihtilâf fi mezhebi Mâlik* ve *Kitabu Re'yi Mâlik ellezî hâlefehû fihi ashâbuh* adlı eserleri ve Hanefiler'den Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Te'sîsü'n-nazar'ı*¹⁰ ve Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Manzûme*'si mezhep içi ihtilâfa örnek olarak verilebilecek eserlerdir. Mezhep içindeki ihtilâfı konu alan bu telifler her mezhep için söz konusu olmuştur. Ancak biz bu makalede fıkıh mezhepleri arasında mezhep içi ekolleşmesi ve ihtilâflarıyla ön planda olan Mâlikî Mezhebi'nde ortaya çıkan mezhep içi ihtilâf olgusunu kökenleri, sebepleri ve sonuçlarıyla dönemselsel olarak ele alacağız.

1. Kavramsal Çerçeve

İhtilâf kavramı İslâm geleneğinde sadece fikhî anlamda ortaya çıkmamış

⁸ Eserde konuyla ilgili Ebû Hanîfe ve Medine ehlinin görüşleri delil ve gerekçeleriyle nakledilmiş ve değerlendirilmiştir. Konuların özellikle görüş ayrılığı olan tarafına vurgu yapılması ve iki ekolün görüşlerinin karşılıklı değerlendirilmesi eserin mukayeseli fikhin ilk örnekleri arasında kabul edilmesini sağlamıştır. Aydın Taş, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 39: 41.

⁹ Söz konusu bu eserler reddiye niteliğinde olduğundan esasen hilâf ya da hilâfiyât alanında değerlendirilmektedir. Zira eserlerin isimlerinden de görüldüğü gibi her biri kendi mezhebinin diğer mezhebe karşı savunma amaçlı yazılmıştır. Ferhat Koca, *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 7, 8, 9.

¹⁰ Söz konusu bu eser dokuz bölümden oluşmuştur. Eserin sadece iki bölümünde Hanefî müntesip imâmlarla diğer mezhep imâmları arasındaki ihtilâflara yer verilmiştir. Diğer altı bölüm mezhep içi ihtilâfları içermektedir. Bu bağlamda bu eser hilâf ilminin ilk örneği olarak kabul edilse de esasen mezhep içi ihtilâf ağırlıklıdır. Eserin içeriğinde mezhebin kendi imâmlarının ihtilâfına dair olarak bkz. Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Kitâbu Te'sîsi'n-Nazar*, (Mısır: Matbaatu'l-Arabiyye, ts.), 27, 31, 44; Mezhep müntesibi olan imâmların diğer mezhep imâmlarıyla olan ihtilâfları için bkz. 47, 58, 59.

ihilâfin asıl ortaya çıktığı saha itikadî alanda olmuştur. Gerek fikhî gerekse de siyâsi anlamda söz konusu olan bu kavramın tanımının çalışma gereği sadece fıkıh alanına özel olarak yapılması gerekmektedir. Ancak fıkıh sahasına dair literatürde kavramla eş anlamlı olarak kullanılan hilâf, hilâfiyyât gibi tabirler mevcuttur. Söz konusu bu kavramlar arasındaki ilişkinin belirlenmesi, ihtilâf kavramının sınırlarının ve kapsamının belirlenmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda biz fıkıh perspektifinden bir tanımlamaya gidip özellikle mezhep içinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarını ifade eden bir kavram tanımlaması yapacağız.

1.1. İhtilâf Kavramı

Sözlük anlamı itibariyle “geride kalmak ve biri diğerinin yerine geçmek” manasındaki ihtilâf kavramı ıstılâhen ise “söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak” manasında kullanılmıştır.¹¹ İhtilâf, ilk dönemlere nispet edildiğinde sahabe, tabiûn ve sonraki dönemdeki müctehidlerin görüş ayrılıklarını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda literatürde zikredilen “ilmü'l-ihtilâf” tabiri ise söz konusu farklı görüşleri bilmek anlamında kullanılmıştır.¹² İhtilâf kelimesi hilâf ve hilâfiyyât kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanıldığından bu çalışma içindeki ihtilâfin kapsamını belirleme amacına matuf olarak hilâf ve hilâfiyyât kelimelerinin tanımlanması gereklidir.

1.2. Hilâf ve Hilâfiyyât Kavramları

Hilâfiyyât olarak da tanımlanan hilâf kavramı, belli ilim dalları yanında fıkıh konularına da uygulanmış cedel tekniği, mezhepler arası ihtilâfları ele alan ilim dalı olarak tanımlanmıştır. Literatürde hilâf kavramı ihtilâfla aynı ya da benzer olarak kullanılsa da esasen aralarında ince bir fark olduğu ifade edilmektedir. Hilâf daha ziyâde savunma ve ispatlama refleksiyle mezhepler arası ihtilâfa yönelik faaliyetleri kapsamakta iken ihtilâf daha geniş anlamıyla farklı görüşte olmayı içermektedir. İslâm âlimleri veya mezhepleri arasındaki farklı görüşleri ifade eden ve literatürde “hilâfen li fulân” tabiriyle ifade edilmek istenen şey, öne sürülen görüşe muhalif bir kanaatin olduğunu belirtmekle birlikte karşı görüşün zayıflığını da ima etmektedir.¹³ İslâm Hukuk tarihinde ihtilaf, hilâfiyyat ve reddiye eserleri, mezheplerin ortaya çıkması ve birbirlerine galip gelme mücadelesinin de etkisiyle, özellikle IV. yy'dan itibaren daha sistemli bir hukuk alanı oluşturmuşlardır. Bu yeni sistem, farklı mezhep gruplarının görüş ve metodlarını karşılıklı olarak inceleyen ve günümüzde “Mukayeseli İslâm Hukuku” adıyla nitelendirilen hilâf ilmidir.

¹¹ Özen, “İhtilâf”, 21: 565.

¹² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İhtilâfu'l-fukahâ, nşr. Muhammed Ali Beydun (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1999/1320) Muhakkik girişi 6. Şükrü Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 17: 527.

¹³ Özen, “Hilâf”, 17: 527.

Bu iki kavramın tanımlarından yola çıkarak ihtilâfın daha genel bir kapsamının olduğunu hilâf kelimesinin ise daha özel bir anlam çerçevesine sahip olduğunu ifade etmek gerekecektir. Mezhepler arası ihtilâf ve münazarayı ifade etme amaçlı kullanılabilir hilâf kavramı mezhep içi ihtilâfları kullanmaya elverişli görünmemektedir. Bu sebeple mezhep içi görüş ayrılığını ifade etmede ihtilâfla eş anlamlı kullanılan *hilâf* kavramı yerine *ihtilâf* kavramını kullanacağız.

1.3. Mezhep İçi İhtilâf Olgusu

Fıkıh ilminin disiplinleşme süreci zaten şahıs merkezli ekolleşme sürecinin bir sonucudur denebilir. Mezheplerin teşekkül ettiği dönemlerden sonra ise ihtilâfın farklı bir türü ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle ihtilâf farklı fıkıh/hukuk tasavvurları arasında cereyan ederken zamanla aynı fıkıh/hukuk ekolleri içinde söz konusu olmaya başlamıştır. Mezhep içi ihtilâf şeklinde ifade edebileceğimiz bu durum mezhep müntesiplerinin kendi imâmlarının usullerinden yapılan tahrîçlerinde farklı metodlar uygulamasıyla irtibatlı ortaya çıkan bir olgudur.

2. Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf

İmâm Mâlik'in (ö.179/795) ders halkasında yetişen öğrencilerinin bir kısmı uzun yıllar boyunca derse iştirak ederken bir kısmı kısa süreliğine onun ilminden istifade edebilmiştir.¹⁴ Derslere katılan kişilerin ilmî anlayış ve zihniyetleri, algılama biçimleri birbirinden farklıdır. Bu durum onların farklı anlayış metodlarıyla ülkelerine dönmelerini sağlamış ve bunun sonucunda değişik coğrafyalarda farklı istidlâl metoduna sahip Mâlikî eğilimler ortaya çıkmıştır.¹⁵

Mâlikî Mezhebi içinde söz konusu bu ihtilâfın ilk nüveleri mezhep içi ekolleşmeyle başlamıştır. Bu türün en önemli teliflerinden birini veren İbn Zeyd el-Kayravânî (ö. 386/996) eserin mukaddimesinde şunları nakletmiştir: “*Bu eserimle fazla rivâyet naklederek insanları mutlu ediyorum, zira eser, Mâlikîler'in ihtilâflarının birçoğunu içeriyor, her kim kaviller arasında ihtiyârları/tercihleri bilmezse kendisini eksik bırakır. Bu sebeple eserde Sahnûn (ö. 240/854) , Asbağ (ö. 225/840) , İsâb. Dînâr (ö. 212/827) ve onlardan sonra gelen İbnu'l-Mevvâz (ö. 269/882), İbnu'l-'Abdûs (ö. 260/973) ve İbn Sahnûn (ö. 255/869) gibi eleştirmenlerin ihtiyârları/ter-*

¹⁴ İmâm Mâlik'in derslerine katılan öğrencileri arasında Abdullah İbn Vehb (ö. 197/812) gibi 31 yıl boyunca eğitim süreci devam edenler olduğu gibi bir sene kadar kısa bir eğitim dönemi geçiren öğrencisi de olmuştur. Söz konusu örnekler için sırasıyla bkz. Kâdî 'Iyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti e'lâmi mezhebi Mâlik*, nşr. Saîd Ahmed E'râb (Rabât: Vizaretü'l-evkaf ve'ş-şu'ûni'l-islâmiyye, 1403/1983), 3: 129, 380; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 11.

¹⁵ Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 12.

cihleri vardır."¹⁶ Müellifin kullandığı bu ifadelerden mezhep içindeki ihtilâfların bilinmesinin kişisel fikhî birikimin kuvveti açısından önemli olduğuna bir vurgu olduğu gibi ihtilâf ve ihtiyârların henüz ilk dönem mezhep müntesipleri arasında vuku bulduğuna dair de bilgiler verilmiştir. Aynı şekilde Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) da "*ihtilâf bilmeyen birisinin fetvâ vermesi gerekmez, kavilleri bilmeyen birisinin de bana şu görüş sevimlidir demesi caiz olmaz*" diyerek mezhep içi kaviller arasındaki ihtilâfi bilmenin önemine vurgu yapmıştır.¹⁷

Mâlikî mezhebinde mezhep içi ihtilâfa dair kronolojik olarak verilebilecek ilk örnek Yahyâ b. 'Ömer el-Kinânî (ö. 289/902) tarafından kaleme alınan İhtilâfu İbni'l-Kâsım ve Eşheb isimli eserdir. Eser isminden de anlaşıldığı üzere mezhepte ihtilâflarıyla ön planda olan İbnu'l-Kâsım ve Eşheb arasındaki görüş farklılıklarını içermektedir.¹⁸ Bu manada yazılan diğer eser de Yahyâ b. İshâk el-Leysî (ö. 303/) *İhtilâfu ashâbi Mâlik ve akvâlihi*' dir. Diğer bir telif ise Kâsım b. Halef el-Cübeyrî et-Tartûşî (ö. 378/994) tarafından yazılan *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbn Kâsım fi'l-mesâil elletî ihtelefâ fihâ min mesâili Müdevvene* isimli çalışmadır.¹⁹ Muhammed b. Harris el-Huşenî'nin (ö. 361/971) *el-İttifâk ve'l-ihtilâf fi mezhebi Mâlik ve Kitabu Re'yi Mâlik ellezî hâlefehû fihî ashâbuh* isimli eserleri de mezhep içi ihtilâf literatürü arasında sayılabilecek eserlerdendir. Son olarak *Ibn 'Abdîberr (ö. 463/1071) de İhtilâfu ashâbi Mâlik ve ashâbihî*²⁰ isimli bir telif kaleme alan Mâlikî ulemâ arasında yerini almıştır.

Mâlikî mezhebinde ortaya çıkan bu ihtilâfların mezhebin teşekkül döne-

¹⁶ İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevveneti min ğayrihâ mine'l-ümmehâti*, nşr. Muhammed Haccî, (Beyrût: 1999), 12. Müellifin mezhep içi ihtilâfi da ele aldığı en-Nevâdirve'z-ziyâdât adlı telifi Mâlik'in döneminde Medine âlimleri ondan sonraki nesillerde ise Mâlik'in öğrencileri ve ilim meclisleri arasında oluşan farklı fikhî anlayışları ve mezhep içi okullar hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Mikolas Muranyî, *Dirâsât fi masâdiri'l-fikhi'l-Mâlikî*, trc. Sa'îd Buhayrî ve Diğerleri (Beyrût: Dârü'l-gârbî'l-İslâmî, 1988), 180; 35, 63, 64; Esere dair daha detaylı bilgi için bkz. Ali Hakan Çavuşoğlu, "en-Nevâdir ve'z-ziyâdât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 30-33.

¹⁷ Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtibî, *el-Muvafakât fi 'usûli'l-ahkâm*, nşr. Abdullah Dıraz, (Kâhire: Dâru'l-ma'rife, ts.), 4: 105.

¹⁸ Kâdî 'Iyâz, *Terîbu'l-medârik*, 4: 359; Eser Hasan Hasanî Abdulvehhâb tarafından 1975 yılında basılmıştır.

¹⁹ Eser, Ebû Süfyan Mustafâ Bâcû tarafından 2005 yılında tahkik edilerek basılmıştır. Cübeyrî, ilgili eserinde İmâm Mâlik ve İbnu'l-Kâsım arasında 44 meselede ihtilaf olduğunu zikretmiş ve bu görüşlerin arasını uzlaştırmaya çalışmıştır. Kâsım b. Halef el-Cübeyrî, *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbnKâsım fi'l-mesâil elletî ihtelefâ fihâ min mesâili Müdevvene*, nşr. Ebû Süfyan Mustafâ Bâcû, (Tantâ: Dârü'd-diyâ', 1426/2005), 6.

²⁰ Muhakkik eserin giriş bölümünde bu telifin İmâm Mâlik ve öğrencileri arasındaki fikhî itilâflara hasredildiğini belirtmektedir. Ebû 'Ömer Yûsuf en-Nemerî İbn 'Abdîberr, *İhtilâfu ashâbi Mâlik ve ashâbihî*, nşr. Hamîd Muhammed Lahmer, Miklos Muranyî, (Beyrût: Dârü'l-gârbî'l-İslâmî, 2003), 9.

miyle başladığını görüyoruz. Bunun böyle olması esasen mezhep imamının ilmî ve fikhî metoduyla bağlantılıdır. Teşekkül döneminde baş gösteren bu ihtilâflar mezhebin gelişme ve istikrâr döneminde farklı şekillerde devam etmiştir. Biz bu çalışmada mezhep içi ortaya çıkan ihtilâf olgusunu söz konusu bu dönemler çerçevesinde ele alacağız.

2.1. Teşekkül Döneminde Mezhep İçi İhtilâfın Ortaya Çıkma Sebepleri

Mezhebin teşekkül ettiği ilk dönemlerde dahi bir ihtilâftan söz edilmesi temelde İmâm Mâlik'in kişiliği ve ders metoduyla ilişkilidir. Zira o, derslerinde öğrencileriyle müzakere yapmayı, uzun tartışmalara mahal vermeyi, çok soru sorulmasını ve soruların yazılmasını eleştirmiş, çok konuşanın hata edeceğini vurgulamıştır.²¹ Bu etkenlerin yanı sıra onun ortaya koyduğu fıkıh usulü ilkelerinin çokluğu, kendisinden yapılan rivâyetlerin çokluğu ve farklılığı da söz konusu mezhep içi ihtilâfların ortaya çıkmasına etki eden başlıca sebepler olarak zikredilebilir. Aşağıda belirttiğimiz bu sebepleri ayrıntılı olarak ele alacağız.

2.1.1. İmâm Mâlik'in Kişiliği

İmâm Mâlik'in ilmî kişiliğinin kendisinden sonra Mâlikî fıkıh medreselerinin/ekollerinin ortaya çıkmasında büyük bir rolü vardır. Zira O, ilim meclislerinde farazî soru sorulmasını istememiştir. Rey fikhını esas alan 'Ali b. Ziyâd'ın (ö. 183/799) öğrencisi Esed b. Furât'ı (ö. 213/828) kendisine bu tarz sorular sorması üzerine Irâk'a yönlendirmiştir.²² Her ne kadar böyle olsa da o da her müçtehid gibi kendisine yöneltilen konular hakkında fetvâ vermiş ve bunun sonucunda kendisinden nakledilen rivâyet ve semâlar artmıştır.²³

Aynı şekilde İmâm Mâlik'in kendi usulü çerçevesinde hükme vardığı meseleler dışında hakkında hükme varmadığı meselelerde de mezhep müntesipleri farklı metodlar kullanmışlardır. Bazıları bu yeni meseleye İmâm'ın koyduğu usul çerçevesinde cevap ararken bir kısmı da ortaya konan benzer bir meselenin hükmünden tahrîç metoduna dayalı olarak bir çözüm getirmiştir. Bu durum ise mezhep içinde farklı hüküm ve görüşlerin/ ihtilâfların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁴

2.1.2. İmâm Mâlik'in Ders Metodu

Mâlik'in derslerinin temelini fıkıh ve hadis bilgisi oluşturmaktadır. Yapmış olduğu derslerinde izlediği metod gereği bazıları tarafından ehl-i hadîs olarak nitelenmiştir. Ancak Mâlik, fıkıh ve sünnet geleneğini sürdür-

²¹ Kâdî 'Iyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1: 90; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 12.

²² Kâdî 'Iyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3: 293.

²³ Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 12.

²⁴ 'Abdulazîz b. Sâlih el-Halîfî, *el-İhtilâfu'l-fikhî fi'l-mezhebi'l-Mâlikî mustalahâtuhu ve esbâbuhu*, (Mağrib:Dârü'l-hadîsi'l-hasenîyye, 1414/1993), 4.

ren ve bu dönemde daha da belirginleşen ehl-i hadîs ve ehl-i rey şeklinde nitelenen iki ayrı metodu mezceden bir ilim meclisi oluşturmuştur. Bizzat kendisinin kaleme aldığı ve hem hadîs hem de fıkıh birikimini yansıtan *el-Muvattâ* adlı eseri bu anlayışı en somut şekilde yansıtmaktadır.²⁵ Bu bağlamda derslerine iştirak eden öğrencileri arasında ehl-i hadîs metodunu takip edenler bulunduğu gibi ehl-i reyin ilmi metodunu benimseyenler de bulunmaktaydı. Aynı ders halkasında bulunanların farklı zihin anlayışlarına sahip olmasının ihtilâfları da beraberinde getireceği açıktır.

2.1.3. İmâm Mâlik'in Usûlü'nün Çokluğu

Mezhepler içinde delil türlerinin çeşitliliği açısından en zengin usûlî ilkeye sahip olduğu ifade edilen mezhep Mâlikî Mezhebi'dir.²⁶ Usûlcüler arasında mezhepte itibar edilen usûl ilkelerinin sayısının 500 kadar olduğunu iddia eden ulemâ vardır.²⁷ Usûl ilkelerinin fazla olması farklı coğrafyalarda ortaya çıkan sorunlara daha çeşitli hükümlerin verilmesini sağlama açısından olumlu olarak değerlendirilebilirken beraberinde farklı görüş ve itilâfları da getireceği açıktır.

2.1.4. İmâm Mâlik'in Talebelerinin Çokluğu ve Rivâyet Farklılıkları

İmâm Mâlik'in ilim meclisleri, içerik olarak çeşitli olması yanında iştirak eden öğrencilerin sayısı da fazla idi. el-Bukâ'î Yahyâ el-Kindî'den şöyle bir olay nakletmektedir: “Yahya 'ya sizin mezhebinizde ihtilâfın çok olmasının sebebi nedir? diye sorulduğunda O, şöyle cevap verdi: İmâm'ın zamanında benzerleri çoktu, ondan şifâhen ilim alan müçtehid veya içtihad yapmaya yakın iki bin kişi vardı”.²⁸ Farklı bölgelerden gelen öğrencilerinin bir kısmı onun hadîs derslerine iştirâk ederken bazıları fıkıh derslerine ilgi göstermiştir. İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb (ö. 197/812) ve Eşheb (ö. 204/819) gibi bazı öğrencileri ise her iki meclise de katılıyordu. Özellikle fıkıh ve fetvâ konusunda Mâlik'den işittikleri fetva ve hükümleri, meselelere verdiği cevapları *semâ* adı altında kayıtlar altına alıyorlardı.²⁹

²⁵ Muvattâ', Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmû'* isimli eserinden sonra İslâm Hukuku alanında yazılan ilk fıkıh kitabı ve hukuk külliyatı olarak kabul edilmektedir. Ali Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvîni* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997), 77; Eserin hadîs ve fıkıh alanındaki değerine dair daha geniş bilgi için bkz. Mâlik, b. Enes Ebî Abdillâh, *Muvatta'(Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, I-II*, (Beyrut: Daru'l-gârbi'l-islâmî, 1997), Mukaddime, 1: 44-45.

²⁶ Eyüp Saîd Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 524.

²⁷ Ömer Cîdî, *Mebâhisun fi'l-mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Mağrib*, (yy: Dâru neşr: 1993), 64.

²⁸ Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Nazmü'l-'ıkyân fî a'yân ni'l-a'yân*, nşr. Philip Hittı (Beyrut: el-Mektebetu'l-'ilmiyye, ts.), 177.

²⁹ *Semâ'u İbn Kâsım, Semâ'u Eşheb, Semâ'u İbn Vehb, Semâ'u İbn Mâcişun* gibi telifler söz konusu bu çabanın ürünleri ve Mâlikî Mezhebi'nin ilk telifleri olarak zikredilebilirler.

Mâlik'in tadrîs faaliyetleri uzun sürdüğünden ve bu dönemlerde derse iştirâk eden öğrencilerinin ondan farklı dönem ve sürelerde ders aldığından naklettikleri rivâyet ve mesâillerde farklılıklar söz konusu olmuştur.³⁰ Bu farklılığın sebebi, Mâlik'in eserin tedvînini elli yıl gibi uzun bir sürece yayması ve bu süre zarfında esere sürekli müdahale ederek onu tashîh etmesi şeklinde ifade edilmektedir.³¹ Mesela Mısır ulemâsından Abdillâh b. Vehb'in naklettiği Muvattâ rivâyetinin diğer rivâyetlere nazaran çok farklı olmasının, eserin Mâlik'e değil kendisine nispet edilmesine sebep olduğu ifade edilmektedir.³²

Rivâyet farklılıklarının sebepleri arasında Mâlik'in ilim metodundan kaynaklanan sebepler de zikredilebilir. Zira o, kendisinin sürekli gelişme ve değişme halinde olduğunu ifade etmiş ve kendisine sorulan birçok meseleye bilmiyorum cevabı vermiştir. Şâyet yeni bir bilgi öğrenirse fetvâ ve hükmünü değiştireceğini belirtmiş ve bunu pratik olarak da uygulamıştır. Bunun sonucunda kendisinden bir meseleye dair farklı kanaatler nakledilmiştir. Onu farklı zaman ve sürelerde dinleyen farklı öğrencileri de Mâlik'ten farklı rivâyetler de bulunmuşlardır.³³

2.1.5. Öğrencilerinin Fikhî Anlayış ve İstidlâl Metodu Farklılıkları

Mâlik'in derslerine katılan öğrenciler Mısır, Endülüs, Medîne, Irâk gibi farklı muhitlere mensuptu. Dolayısıyla her biri ait olduğu yerel çevrenin örf ve adetleriyle ilişki içindeydiler. Bu bağlamda mezhep dâhilinde dünyanın çeşitli yerlerinde farklı eğilimler ortaya çıktı. Her okul ortaya çıktığı bölgenin şartlarına uyum sağlayacak fetvâ ve hükümleri esas aldı.³⁴ Medîne'de daha Mâlik'in sağlığında³⁵ Medîne ekolü şekillendi ve onun vefatından sonra Osmân b. 'Isâ b. Kinâne (ö. 185/801), Abdülmelik İbn el-Mâcişûn (ö. 212/827), Mutarrif b. Abdullâh (ö. 220/835) gibi önde gelen öğrencileri tarafından devam ettirildi. Medîne ekolü hadisi kabul, reyî ve farazî meseleleri reddetmesiyle temayüz etmiştir. Bu hususta Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 243/857) şu ifadeleri nakletmiştir: “*Abdurrahmân b.*

³⁰ Mâlik'den yapılan rivâyet ve semâların Muvattâ rivâyetlerinde de söz konusu olduğu görülmektedir. Kâdî 'Iyâz *Muvattâ* rivâyetlerine dair, semâ yoluyla alındığı net olarak bilinen ve ya kesinti olmaksızın nakledilen rivâyetlerin elli sekiz tane olduğunu ifade etmektedir. Kâdî 'Iyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2: 89; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 12.

³¹ Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 12.

³² Her ne kadar söz konusu eserin İbn Vehb'e ait olduğunu belirtenler olsa da Türkî bu telifin Mâlik'e nispetinin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Adulmecîd Türkî, *et-Tasdir (Muhakkikin yazdığı giriş)*, Mâlik b. Enes, Muvattâ' Rivâyetü Abdillâh b. Mesleme el-Ka'nebi, nşr. Abdulmecîd Türkî (Beyrût: 1999), 5-64, 11.

³³ Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 12.

³⁴ Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh b. Huseyn b. Hasân İbni'l-Cellâb, *et-Tefrî'*, nşr. Huseyn b. Sâlim (Beyrût: Dârü'l-gârbî'l-islâmî, 1997), 1: 92.

³⁵ Ebû 'Ömer Yûsuf en-Nemerî, İbn 'Abdilberr, *el-İntikâ fî fedâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, nşr. A. Ebû Gûdde (Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1417/1997), 100.

Kâsım'ın yanına gittim, bana nereden dedi, ben de Abdullâh b. Vehb'in yanından dedim. Bana: Allah'tan kork, amel bu hadislerin çoğuna göre değil dedi. Sonra Abdulah b. Vehb'in yanına gittim. Bana nereden dedi, ben de İbnu'l-Kâsım'ın yanından dedim. Bana: Allah'tan kork bu meselelerin çoğu reydir." Bu nakli yapan Yahyâ b. Yahyâ, İbnu'l-Kâsım'ın kendisiyle amel edilmeyen hadise ittibâ edilmeyeceği, Abdullah b. Vehb'in de rey'in baskın olmaması ve çoğaltılmaması hususunda uyarıda bulunmaları bakımından iki metodun da isabetli olduğunu savunmuştur.³⁶ Medîne ekolü Mâlik'in vefatından yarım asır sonra önemini yitirse de görüşleri mezhep içinde etkili oldu ve bu durum mezhep içindeki ihtilâfları artıran bir etken oldu.

Mâlik'in ders halkasında yetişen öğrencilerinin ondan yaptıkları rivayetlerinin farklılıkları yanında yeni bir mesele karşısındaki tavır ve metodları da farklıydı. Bu bakımından onun öğrencilerini, rey ve içtihad etmekten imtina edenler ve yeni meselelerde rey ve içtihad etmekten kaçınmayıp mezhep içi istidlâl yapanlar olmak üzere iki grupta tasnif etmek mümkündür.³⁷ Söz konusu bu iki grup arasındaki istidlâl metodu ve fikhî anlayış farkını daha dakik ortaya koyabilmek için her iki sınıfa mensup olan tipik şahsiyetler üzerinden gitmek gereklidir. Bu bağlamda coğrafî olarak aynı yere mensup olsalar da fikhî anlayışları birbirinden farklı olan İbnu'l-Kâsım, Abdullâh b. Vehb ve Eşheb b. Kays örnek olarak zikredilebilecek isimlerdir. Daha önce Mâlik'in öğrencilerinin bir kısmının hadis bir kısmının fikhî meclisine öncelik verdiğini ancak bu üç ismin her iki ders halkasına da katıldıkları ifade edilmiştir.

Mezhebin teşekkül sürecinde meydana gelen ehl-i hadîs ve ehl-i rey ayrımı haricinde mezhep içinde farklı bir ihtilâf türü daha ortaya çıktı. Söz konusu bu ihtilâfın temel dayanağı Mâlik'ten nakledilen semâların birbirinden farklı olmasıdır. Diğer bir ifadeyle mezhebin yayıldığı çevrelerde farklı farklı isimlerin semâları esas alındı. Bu bağlamda Irâk çevresi İbn Abdülhakem'in (ö. 268/881) semâlarını esas kabul ederken, Mağrib ve Mısır ekolleri rivâyetler arasında bir ihtilâf olması durumunda İbnu'l-Kâsım'ın semâlarını tercih etmişlerdir. Bu hususta şu ifadeler dikkati çekmektedir: "*Bağdâd ehli diğerlerine nazaran İbn Abdülhakem'in Muhtasar'ına önem verirler. Onlar bir meseleye dair iki kavil bulurlarsa İbn Abdülhakem'i öne alırlar. Kayravanlıların ise İbnu'l-Kâsım'ı öne alarak zıtlığa (el-*

³⁶ Kâdî 'Iyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3: 387.

³⁷ Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813), Ka'nebî (ö.221/836) ve İbn Vehb gibi öğrencilerinin önderliğini yaptığı ehl-i hadîs taraftarlarını birinci gruba, Mısırlı öğrencilerinden İbnu'l-Kâsım ve Esed b.Furât'ın (ö. 213/828) başını çektiği ehl-i rey taraftarlarını da ikinci gruba örnek verebiliriz. Ehl-i hadîs ve ehl-i rey arasındaki fikhî istidlâl metoduna dair daha geniş tahlil ve değerlendirmeler için bkz. Ali Hakan Çavuşoğlu, "Endülüs'te Rey-Hadîs Mücadelesi", *İslâmiyât*, 23. (2004): 59-74.

aks) sebep oldular”³⁸ Mağrib bölgesinde Sahnûn’un (ö. 240/854) *el-Müdevvene*’si esas alınırken Endülüs’te İbn Hâbib’in *el-Vâdhâ* ve Utbî’nin *el-Müstahrece* adlı telifleri başvuru kaynağı olmuştur.³⁹

Mezhebin teşekkül ve tesis döneminde İmâm Mâlik’in rivâyetleri, öğrencilerinin akvâl ve semâlarının toplanması ve bunun yanı sıra söz konusu bu akvâl ve rivâyetlerin farklılığıyla temâyüz etmiştir. Bu bağlamda mezhebin itimât ettiği ümmehât ve devâvîn eserleri tedvîn edildi. Söz konusu bu eserler İmâm Mâlik’in öğrencilerinin semâ ve içtihadları yanı sıra Mâlik’den herhangi bir rivâyetin gelmediği konularda da yapılan tahrîçleri içeriyordu. En son telif edilen devâvîn eseri Kâdî İsmâil’in (ö. 282/895) *el-Mebsût*’u olmuştur. Mezhebin temel metinleri olarak kabul edilen bu telifler dışında onlar kadar önemli diğer telifler de vardır. Yaklaşık dört yüz cilde ulaşan *Semâ’âtu İbn Mâcişûn*, otuz kitâba ulaşan *Semâ’âtu İbn Vehb*, yirmi kitap olarak kaleme alınan *Semâ’âtu Eşheb* ve *Semâ’âtu Abdirrahmân* mezhepte itibar edilen ümmehât dışındaki telifler olarak zikredilebilir. Bu alana dair en son kaleme alınan semâât İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî’nin *Nevâdir ve’z-ziyâdât* adlı eseridir. Bu eser devâvinde bulunan farklı meseleleri toplamasından dolayı mezhep içinde mezhebî fikhî ihtilâflarıyla ön plana çıkmıştır.⁴⁰

Ferdî ihtilâfların mezhepte ele alındığı en önde gelen telif İbn Abdilberr’in (ö. 463/1071) *İhtilâfu Mâlik ve ashâbihî* isimli eseridir. Bu manada öne çıkan isim İbnu’l-Kâsım olduğundan h. IV. (X.) asırda Mâlik ve İbnu’l-Kâsım arasındaki ihtilafları giderme çabaları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda *el-Müdevvene* çerçevesinde kaleme alınan en önemli çalışma Kâsım b. Halef el-Cübeyrî et-Tartûşî’nin (ö. 378/994) *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbn Kâsım fi’l-mesâil elletî ihtelefâ fihâ min mesâili Müdevvene* isimli eseridir. Cübeyrî iki imam arasında ortaya çıkan ihtilâfları uzlaştırmaya çalışmış, genelde İmâm Mâlik’i tercih etmiş ve böyle meselelerin sadece 44 tane olduğunu vurgulamıştır.⁴¹

İbnu’l-Kâsım ile aralarında ciddi ihtilâflar olduğu belirtilenlerden biri de aynı ekole mensup olan Eşheb b. Kays’tır. Sahnûn sonrası dönemde Kayravân’da etkili olan isimlerden Yahyâ b. ‘Ömer el-Kinânî’nin (ö. 289/902)

³⁸ İbnü’l-Cellâb, *et-Tefrî*, 1:129; Venşerîsî, Ahmed b. Yahyâ. *el-Mi’yârü’l-mu’rib ve’l-câm ‘u’l-Mağrib ‘an fetâvâ ehl-i İfrikiyye ve’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, nşr. Muhammed Haccî (Beyrût: Dâru’l-gârbî’l-İslâmî, 1401/1981), 1: 211.

³⁹ Halîfî, *el-İhtilâfu’l-fikhî*, 112-113.

⁴⁰ Mikolas Muranyî, *Dirâsât fî masâdiri’l-fikhi’l-Mâlikî*, trc. Sa’îd Buhayrî ve Diğerleri (Beyrût: Dâru’l-gârbî’l-İslâmî, 1988), 180; Necmuddîn el-Hentâtî, *el-mezhebu’l-Mâlikî bi’l-gârbî’l-İslâmî ilâ muntasafî’l-karni’l-hâmis el-hicrî*, (Tûnus: Tebrü’z-zamân, 2004), 211.

⁴¹ Kâsım b. Halef el-Cübeyrî et-Tartûşî, *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbn Kâsım fi’l-mesâil elletî ihtelefâ fihâ min mesâili Müdevvene*, nşr. Ebû Süfyân Mustafâ Bâcû (Tantâ: Dâru’d-diyâ’, 1426/2005), 6.

teelif ettiği *İhtilâfu İbni'l-Kâsım ve Eşheb* isimli eser bu durumu net bir şekilde ortaya koymasından önemlidir.⁴² Aynı ekole mensup olan İbnu'l-kâsım ve Eşheb arasındaki bu ihtilâfın en temel sebebi fikhî metod farklılığına dayandırılabilir. Zira İbnu'l-Kâsım hocası İmâm Mâlik'in görüş ve usûlü çerçevesinde bir fikhî faaliyet gerçekleştirirken Eşheb fikhî istidlâlinde sadece hocası Mâlik'in görüşleriyle sınırlı kalmamıştır.⁴³

İbn Habîb (ö. 238/852) *el-Vâdihâ fi's-sünen ve'l-fikh* adlı eserinde İmâm Mâlik ve öğrencilerinin fikhî görüş ve fetvâlarını nakletmiş bunun yanı sıra kendi yorum ve tercihlerini de ilave ederek bir tahric faaliyeti de gerçekleştirmiştir.⁴⁴

Mezhep içinde ortaya çıkan bu farklı eğilimlerin mezhep içi ihtilâfı artırma ve derinleştirme noktasında büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Her ekol kendi meşâyihinin rivâyet ve usûlü çerçevesinde içtihad ve tahric faaliyeti gerçekleştirmiştir. Esasen bütün ekoller arasındaki farkın en temel sebebinin, İmâm Mâlik'in Muvattâ'da amel kavramına yüklediği anlamın muğlaklığı oluşturmuştur. Zira söz konusu bu ekolleri arkasında İrâklıların bulunduğu Medîne Ekolü ve arkasında Mağriblilerin bulunduğu Mısır ekolü şeklinde genel olarak iki kategoride kabul edebiliriz. Her iki ekolün en bariz metod farkı, bir tarafın haberin sıhhatli olması halinde amele itibar etmemesi diğer tarafın ise amele aykırı olan habere itibar etmemesi şeklinde ifade edilebilir. Özet olarak ifade etmek gerekirse bu dönemde ihtilâfın ortaya çıkma sebepleri arasında başta Mâlik'in kişiliği ve tedris metodu gelirken öğrencilerinin çokluğu ve fikhî çevrelerin çok olması da ikinci derecede etken olmuştur, denebilir.

2.2. Gelişme Döneminde Mezhep İçi İhtilâf

IV. (X.) yüzyılla birlikte teşekkül döneminde birbirinden farklı Mâlikî müntesipleri, aralarında muhkemleşen ilmî münasebet vesilesiyle mezhep birikimi içinde tercih edilen rivayetler yanında Mâlikî fikhînin telif ve tedris biçimleri hususunda daha da yakınlaşmışlardır. Gelişme dönemi olarak ifade edilen esasen mütekaddimîn döneminin bitmesiyle başlayan müteahhirîn dönemidir. Diğer bir ifadeyle İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'den sonraki dönem kastedilmektedir.⁴⁵ İbn Ebî Zeyd kendi dönemindeki bütün Mâlikîlerle ilmî irtibatlar kurmuştur. Bu gelişmeyle aynı minvalde olarak Mâlikî fakihleri, İbn Ebî Zeyd'in *er-Risâle*'si ve İbnu'l-Cellâb'ın *et-Teḫrîḫ*'i gibi, ana kaynaklar içindeki belli kitabı tek temel dayanak olarak kullanmayan

⁴² Kâdî 'Iyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4: 358.

⁴³ İbnu'l-Kâsım ve Eşheb arasındaki söz konusu bu ihtilâfın daha detaylı tahlili için bk. Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 48.

⁴⁴ Tahsin Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 19: 511; Muranyî, *Dirâsât*, 52.

⁴⁵ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27: 521.

ve belli bir ekolü refere etmeyen fıkıh eserleri yazmaya başlamışlardır. İbnu'l-Kâsım'ın mezhep içi tercih mekanizmasında Mâlik'ten sonra gelmesinin bütün Mâlikilerce kabul edilmesi de bu dönemde olmuştur. “Mâlik'in görüşü hakkında ihtilâf olursa söz İbnu'l-Kâsım'ındır.” ilkesi Mâlikî çevrelerin hemen hepsinde benimsenmiştir. Söz konusu bu kuralın ortaya çıkmasından sonra mezhebin temel eserlerinin *el-Muvaṭṭa'*, *el-Müdevvene* ve diğer ümmehât eserleri şeklinde olması hususunda bir ittifak oluşmuştur.⁴⁶

Gelişme döneminde mezhep içinde belli konularda ittifak ve yakınlaşma olsa da ihtilâfın olduğu hususlar da devam etmiştir. Bu bağlamda dönemin en belirgin özelliği mütekaddimîn ve müteahhirîn arasındaki ihtilâflardır.⁴⁷ Bunun yanı sıra İmâm Lahmî (ö. 478/1085), Mâzerî (ö. 536/1141), İbn Rüşd (ö. 520/1126), Kâdî 'Iyâz (ö. 544/1149) gibi mezhep içinde eleştirile-riyle temâyüz eden isimler ön plana çıkmıştır.

Gelişme döneminde mezhep içi ihtilâfın devamını sağlayan unsur mezhep içi istidlâl usûlünde muteber kabul edilecek görüşlerin belirlenmesi problemidir. Bu bağlamda en fazla tartışılan konu mezhep içinde meşhur kabul edilebilecek görüşlerdeki kriterlerin neliğidir. Diğer taraftan hemen her ekolde itimâd edilecek temel eser olarak *el-Müdevvene* kabul edilse de *el-Müdevvene* üzerindeki yorumlama faaliyetlerindeki farklılıklar gelişme döneminde mezhep içi ihtilâfın temel dinamikleri arasında yerini almıştır.

2.2.1. Mezhep İçinde Meşhur Görüşlerin Tayini Sorunu

Mâlikî mezhebinde meşhûr, râcih gibi görüşlere dair işlenecek konu esasen çok daha geniş çaplı bir araştırmanın konusudur. Bu sebeple biz bu konu başlığında meşhûr kavramını mezhep içi ihtilâfa etkisi açısından ele aldığımızdan daha detaylı tahlillere girmeyeceğiz.⁴⁸ Mâlikî fıkıh tarihinde h.VI. asra geldiğinde yeni bir döneme girilmiştir. Tercih asrı olarak ifade edilen bu yeni dönemde, meşhûr olan görüşlerin diğerlerinden ayırt edilmesi çabası hakim olmuştur.⁴⁹ Zira mütekaddim ulemâ istilâhında meşhûr kavramına yüklenen anlam bu dönemin terminolojisinden farklılık arz etmektedir. İlk dönem ulemânın eserlerinde kullandıkları “hâze meşhurun kavlu Mâlik” ifadesinde meşhûr tabiri sonraki dönemdeki mezhepte meşhur olan görüş manasında kullanılmamış bu tabirle *İmâm Mâlik'in görüşünün bu olduğu, bu görüşün ihtilafsız Mâlik'e ait olduğu* anlatılmaya çalışılmıştır.⁵⁰

⁴⁶ Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27: 521.

⁴⁷ Ömer Cidî, *Mebâhisu fi'l-mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Mağrib*, (yy: Dâru neşr. 1993), 50.

⁴⁸ Söz konusu kavramların mezhepteki anlam çerçevesine dair daha detaylı bir tahlil için bkz. Hafsa Kesgin, *Mâlikî Fıkıh Geleneğinde Nevâzil: Endülüis Örneği*, (Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 151-156.

⁴⁹ Muhammed İbrâhîm 'Alî, *Istulâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*, (Dübe: Dâ-rü'l-buhûs li'd-dirâsâti'l-islâmiyye ve ihyâi't-turâs, 2000), 32-33.

⁵⁰ 'Acridî Fehîm, *el-Mesâilü'l-fikhiyye el-muhtelif fi teşhîrihâ fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*,

Müteahhir döneme gelindiğinde Mâlikî ulemanın *meşhûr* kavramına dair tanımlamaları farklılık gösterdiğinden kavramın tanımına yönelik bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Diğer taraftan diğer kaviller arasında *meşhûr* görüşün konumunun İmâm Mâzerî’den önce çok açık olmadığı bu sebeple mezhep içindeki farklı rivâyet ve ihtilâfların mezhebi zor duruma düşürdüğü ve hatta Doğu’da Hanefî ve Şâfi’î mezhebinin tercih edilmesinin dahi bu sebebe bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda Mâzerî’nin çabalarının kavramın tanım ve çerçevesinin belirlenmesinde çok etkili olduğu belirtilmiştir.⁵¹

Kavrama dair “delili kuvvetli olan, İbnu’l-Kâsım’ın *el-Müdevvene*’deki sözü, söyleyeni çok olan” şeklinde üç farklı görüş serdedilmiştir.

İbn Huveyz el-Mendâd (ö. h. IV. asır sonları) meşhur kavramına yönelik *delili kuvvetli olan* tanımını tercih etmiş, mezheb mesâillerinin bu manaya delâlet ettiğini ve İmâm Mâlik’in de bir ihtilâf durumunda *söyleyeni çok* olan yerine *delili kuvvetli olanı* tercih ettiğini vurgulamıştır.⁵² Aynı şekilde İbn Beşîr (ö.) ve mezhepte yeni ortaya çıkan meseleler hususunda çalışmaları olan Abdüsselâm et-Tesûlî (ö. 1258/1842) de meşhûrun *delili kuvvetli olan* şeklinde tanımlanmasının doğru olduğunu beyan etmiştir.⁵³

İrâklıların aksine Mağrib ulemasının ıstılâhında meşhur görüşlerin kaynağı *el-Müdevvene*’dir. Kavramla alakalı farklı tanımlamaların bulunması her bir Mâlikî ekolün mezhep içinde serdedilen görüşler arasından belli görüşleri tercih etmeleriyle temellendirilebilir. Mezhep içinde meşhûrun mertebeleriyle ilgili hiyerarşi şu şekildedir: *İmâm Malik’in İmâm-ı Azam olması hasebiyle Müdevvene’deki sözü, İbnu’l-Kâsım’ın Müdevvene’deki görüşüne nazaran daha evladır: İbnu’l-Kâsım’ın Müdevvene’deki sözü de Mâlik’in görüşünü en iyi bilen olması hasebiyle diğerlerinin Müdevvene’deki sözlerinden daha evladır. Diğerlerinin Müdevvenede’ki sözleri, Müdevvene’nin sıhhat bakımından önde olması hasebiyle İbn Kâsım’ın Müdevvene dışındaki eserlerde olan sözüne göre daha evladır.*⁵⁴ Mezhepte itibar edilen sıralama bu şekilde olmasına rağmen özellikle Endülüs Mâlikî ekolü meşhûriyet bakımından İbnu’l-Kâsım’ı tercih etmişlerdir. Hatta Ebu’l-Velîd el-Bâcî’nin naklen verdiği bilgiye göre, Endülüs uleması fetva veya kaza görevini üstlenen bir kişiye İbnu’l-Kâsım’ın sözü dışına

(Doktora Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2012), 142.

⁵¹ İbn Serrâc, *Fetâvâ Kâdı’l-cemâ’a Ebu’l-Kâsım b. Serrâc el-Endülüsî*, nşr. Muhammed Ebu’l-Ecfân, (Mekke: Dârü’l-kütüb, 2002), 61-62.

⁵² Venşerîsî, *el-Mi’yâru’l-mu’rib*, 12: 37; İbn Ferhûn, *Keşfu’n-nikâbi’l-hâcib min mustalah İbnu’l-Hâcib*, nşr. Hamza Ebû Fâris ve Abdüsselâm eş-Şerîf, (Beyrut: Dârü’l-gârbi’l-İslâmî, 1990), 63.

⁵³ Ebu’l-Hasan et-Tusûlî, *el-Behçe fî şerhi’r-Tuhfe*, nşr. Muhammed ‘Abdul-Kâdir Şâhîn, (Beyrût: Dârü’l-kütübü’l-‘ilmiyye, 1998), 1: 40; Venşerîsî, *el-Mi’yâru’l-mu’rib*, 12: 37.

⁵⁴ İbn Ferhûn, *Keşfu’n-nikâb*, 68; Venşerîsî, *el-Mi’yâru’l-mu’rib*, 12: 23.

çıkarmaması hususunda şart koşarlardı.⁵⁵

Mezhebin ekserisi meşhur kavramının söyleyeni, dillendireni çok manasında olduğunu savunmuştur. Mezhebin önde gelen ulemâsından ‘Adevî (ö.1189/1775) ve Desûkî (ö.1230/1815) bu tanımin doğru olduğunu ve hatta bu hususta mezhepte icmâ olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁶

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler ışığında mezhep içinde meşhûr görüşün tespiti hususunda Mâlikî ulemâ arasında ortaya çıkan farklı standart ve tanımlar bir meselenin hükmüne dair yapılan yorumların farklı olmasına ve bu çerçevede mezhep içi ihtilâfın daha da genişlemesine zemin hazırlamıştır, denebilir.

2.2.2. Üzerinde İttifak Edilen el-Müdevvene'nin İhtilâf Kaynağı Olması

Gelişme döneminde bütün Mâlikî çevrelerin *el-Müdevvene*'nin temel kaynak olması konusunda bir ittifakı olsa da *el-Müdevvene* üzerinde yapılan yorumlama faaliyetlerinde Kurâvî ve Irâkî olmak üzere iki farklı metod geliştirilmiştir. Irakî metodun temelinde *el-Müdevvene*'de bulunan fikhî görüşlerin yapılan fikhî faaliyetlerde esas olarak kabul edilmesi tercih edilmiştir. Kuravî metod ise *el-Müdevvene*'de bulunan görüşlerin tahkîk ve tashîhi, lafızların tartışılması ve şerhedilmesi, farklı rivâyetlere dayalı ortaya çıkan problemlerin çözümlenmesi gibi faaliyetlerle meşgul olmuştur. Kayravân ve Mağrib ulemâsı eserlerinde söz konusu bu metodu kullanmışlardır.⁵⁷

el-Müdevvene üzerine yapılan muhtasar ve şerh türü eserlerde Mâlikî fikhî tarihinde meydana gelen farklı eğilim ve gruplaşmaları görmek mümkündür. Bu bağlamda eser üzerine yapılan ilk muhtasar çalışma bu dönemde İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî tarafından kaleme alınmıştır. Ebû Zeyd mezhepte yer alan görüşlerin tamamını İbnü'l-Kâsım'a nispet ederek *el-Müdevvene* dışındaki ana kaynaklardaki farklı görüş ve rivâyetleri de esere eklemiştir.⁵⁸ İbn Rüşd el-Ced'in (ö. 520/1126) *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât* isimli muhtasarı ise *el-Müdevvene*'deki konuları daha sistemli hale

⁵⁵ İbn Ferhûn, *Tabsiratu'l-hükkâm fi usuli'l-akdiyeti ve menâhici'l-ahkâm*, nşr. Cemâl Mar'aşlı, (Riyâd: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 2003), 1: 52.

⁵⁶ Meşhûrun ıstılâhen “dillendireni, söyleyeni çok olan görüş” anlamında kullanılmasının doğru olduğunu beyaneden görüşler için bkz. Muhammed b. Kâsım el-Kâdirî, *Raf'u'l- 'utâb ve'l-melâm 'ammen kâle el- 'amelü bi'd-da'ifi ihtiyâran haramün*, (yy.: ty),4; Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ's-şerhi'l-kebir*, nşr. Muhammed 'Illîş, (Beyrût: Dâru'l-'ihyâi'l-kütübî'l-'arabiyye, ty.), 1: 20.

⁵⁷ Makkarî, Ahmed et-Tilimsânî, *Nefhu't-tîb fi gûsni'l- Endelûsi'r-ratib*, nşr. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru's-sâdir, 1968), 3: 22; Söz konusu bu ayrımı Makkarî (ö. 1041/1631) yapmıştır. Ancak Çavuşoğlu Makkarî'den daha önce yaşamış olan İmâm Mâzerî'nin (ö. 536/1141) de bu anlama gelebilecek ifadelerinin olduğunu ve hatta eserlerinde bu iki metodu mezcettiğini beyan etmiştir. Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 22.

⁵⁸ Muranyî, *Dirâsât*, 19-20; Ali Hakan Çavuşoğlu, “el-Müdevvenetü'l-Kübrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 472.

getirmesi ve özellikle mezhep içi ittifak ve ihtilafların yanında gerektiğinde diğer mezheplerin görüşlerine değer atfetmesiyle kitabın muhtasarları içinde ayrı bir öneme sahiptir.⁵⁹

Eser üzerine yapılan şerh çalışmalarında da mezhep içinde ortaya çıkan farklı eğilimlerin yansımaları görülmektedir. Kayravân metodunu esas alan şerhlerden biri İbn Yûnus es-Sıkkî'nin (ö. 451/1067) *el-Câmi' li mesâ'ili'l-Müdevvene* isimli telifidir. Aynı şekilde Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Lahmî'nin yazdığı *et-Tabsıra* kendinden önceki şerhlerden ayrı bir tenkih ve tercih usûlü ortaya koyarak mezhep birikimi içindeki görüş farklılıklarına vurgu yapmayı amaçlamaktadır. Lahmî, mezhep birikimi arasında bazen mezhebin râcih görüşüne aykırı tercihler yapmış ve yeni ortaya çıkan meseleler hususunda tahrîç yöntemine başvurmuş ve sonuçta yeni bir mezhep içi fikhî istidlâl metodu ve tercih mekanizması geliştirmiştir. Mâzerî'nin yazmış olduğu Şerh 'ale'l-Müdevvene isimli telif ise Irâkî ve Kuravî metodu mezceden muhtemelen ilk teliftir. Kâdî 'Iyâz da yazdığı *et-Tenbihâtü'l-müstenbita fi şerhi müşkilâti'l-Müdevvene ve'l-Muhtelita* isimli şerhte her iki metodu birleştiren ulemâ arasındadır.⁶⁰

Gelişme dönemi genel olarak değerlendirildiğinde Lahmî, Mâzerî, İbn Rüşd gibi kişisel ihtilâfların ön planda olduğu görülmektedir. İbn Ebî Zeyd ile başlayan mezhepte ihtilâflı ve farklı görüşleri bir araya getirme faaliyetlerinin özellikle Lahmî ile birlikte farklı bir veçhete büründüğü görülmektedir. Mezhebin temel metni olarak kabul edilen *el-Müdevvene*'nin meselelerinin şârihleri tarafından farklı yorumlandığı da diğer bir ihtilâf sebebidir. Aynı şekilde ekoller arasındaki meşhurlaştırma alametlerinin farklılığı da bu dönemde ihtilâfın devam ettiğini ifade eden diğer bir göstergedir.

2.3. İstikrâr Döneminde Mezhep İçi İhtilâf

VII. (XIII.) yüzyılın girmesiyle yani İbnü'l-Hâcib'in fıkıh ve usûl alanındaki muhtasarları ile başlayıp bugüne kadar devam eden bu döneme "klasik dönem" ismi de verilmektedir. Irak ve Medine ekollerinin yok olması ve Endülüs'ün Müslümanların hâkimiyetinden çıkmasından dolayı bu dönemde Mâlikîler arasında önemli bir ayrılığın kalmadığı söylenebilir.⁶¹

Muhtasar eserlerin hâkim olduğu bu dönemin en önemli özelliği büyük ölçüde kısa ve özlü fıkıh önermelerinden oluşan özet eserlerin telif edilmesidir. Söz konusu muhtasarların Mâlikî tarihindeki esas rolü, metodları haricinde kendi zamanlarına kadar olan Mâlikî fıkıh çalışmalarına dair yorum ve tercihleridir. Muhtasarlar ve özellikle Halîl b. İshak'ın (ö. 776/1374)

⁵⁹ Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", 31: 472.

⁶⁰ Lahmî'nin mezhep içindeki yeri ve geliştirmiş olduğu söz konusu bu yeni tahrîç ve tercih metoduna dair daha geniş bir değerlendirme için bkz. Hafsa Kesgin, "Ebü'l-Hasan el-Lahmî ve Mâlikî Mezhebindeki Yeri", İlahiyat Tetkikleri Dergisi 50 (2018): 219-141; Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", 31: 472.

⁶¹ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27: 521.

muhtasarı daha önceki Mâlikî teliflerine göre çok daha fazla kabullenilmiş ve esas metin haline gelmiştir. Eserde gelişme dönemine nazaran en önemli farklılık Halîl'in meşhûr kavramına “*ihtilâftan soyutlanmış*” manasını vermesidir.⁶²

Söz konusu muhtasarların hedefi ortak bir mezhep tasavvuru sunmaktır. Bu bağlamda ihtilâf olgusunun ilk iki dönemdeki kadar yoğun ve keskin yaşandığı söylenemez. Zira artık mezhep içi istidlâl usûlüne dair oluşturulan meşhur, râcih, sahîh, esah gibi kavramların içi doldurulmuş, ilgili kavramların sınırları netleştirilmişti. Muhtasar ve amel edebiyatı, gelişme devrinde kabul edilen tercih kıstaslarını genel olarak kabullenmekle birlikte Mâlikî fıkıh birikimini yorumlamaya dair farklı ve daha dakik terim ve sınıflamalar geliştirmiştir. Halîl b. İshak'tan sonra telif edilen çalışmalar genellikle onun terimlerini ve tercih usûlünü benimsemiştir. Mâlikî fıkıhının giderek daha fazla ortak bir zemin üzerinde ittifak etmesinin sonucunda oluşan muhtasar ve amel eserleri bugüne kadar devam edecek olan bir muhalefet tarafının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu muhalif damarın esas aldığı dayanaklardan biri Halîl'in muhtasarına ve şerhlerine dair eleştirilerde kendini gösteren ehl-i hadis Mâlikî'liğidir.⁶³

2.3.1. Dönemin Tercih Kuralları

Bu dönemin ihtilâf alanı, dönemin önde gelen meşâyihinin yaptığı farklı tercih ve ihtiyârlardır. Lahmî, İbn Beşîr, Mazerî, İbn Rüşd gibi ulemânın ihtiyârlarının geleneksel mezhep uygulamasından farklı bir veçhesi vardır. Mezhep içinde ihtilâfın öne çıkarıldığı ve gerektiği durumlarda mezhepteki zayıf ve şâz görüşlerden de istifâde edilip söz konusu bu görüşlerin yeniden değerlendirildiği bu metod mezhep içinde sorgulanmıştır. Hatta bu hususa dair İbn ‘Arefe’ye, Lahmî, İbn Beşîr ve bu ikisi dışındaki müteahhir ulemânın yaptığı ihtiyârların/tercihlerin mezhep içinde nakledilen akvâlden olup olmadığı hususu sorulduğunda İbn ‘Arefe, mütekaddim ulemânın kavilleri nasıl mezhepte bir kavil olarak nakledildi ise Lahmî ve çağdaşlarının kavillerinin de öyle nakledildiğini ifade etmiştir.⁶⁴

Bu dönemde bölgeler arası ortaya çıkan ihtilâflarda tercih sıralamasının şu şekilde olduğu görülmektedir. Iraklılarla Mağribliler arasında bir ihtilafa düşülürse genel olarak amel Mağriblilerin görüşüne uygun olmalıdır. Medineliler ve Mısırlıların görüşleri arasında bir ihtilaf söz konusu olursa genelde Mısırlıların görüşleri öncelenir. Mağrib ve Medineliler arasında bir tearuz durumunda Medinelilerin görüşü esas alınır.⁶⁵

⁶² Fehîm, *el-Mesâilü'l-fikhiyye*, 137.

⁶³ Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27: 522.

⁶⁴ İbrâhîm ‘Alî, *Istılâhu'l-mezheb*, 24.

⁶⁵ İbn Ferhûn bunun sebebini Mağrib ve Mısırlıların Müdevvene’yi tercih etmeleri ve “Şeyhayn”ın Mağribli olmalarıyla açıklar. bk. İbn Ferhûn, *Ebü'l-Vefâ Burhâneddîn*

Mısır Medine ihtilafında genelde Mısır, Mağrib Irak ihtilafında da çoğunlukla Mağrib görüşleri öncelenir. Mısırlıların diğerlerine öncelenmesi mezhebin İbn Vehb, İbnu'l-Kāsım, Eşheb gibi önde gelen âlimlerin onlardan olması hasebiyledir. Medinelilerin Mağriblilere öncelenmesi ise “ehavân”ın⁶⁶ Medine’den olmasıyla irtibatlandırılmıştır. Mağriblilerin Iraklılara öncelenmesinde ise “şeyhân”ın⁶⁷ onlardan olması etkili olmuştur.⁶⁸ Sonuç olarak söz konusu bu ekoller arasındaki tercih önceliğinin Mısır, Medine, Mağrib, Irak şeklinde olduğu görülmektedir.

Dönemin meşâyihleri arasında da bir tercih sıralaması mevcuttur. Endülüs ulemâsından İbn Rüşd, dönemindeki ulemâ içinde en meşhurdur. Bu bağlamda İbn Rüşd; İbn Yûnus ve Lahmî’den öne alınmıştır. İbn Arefe bir meselede İbn Rüşd’ün görüşünün terk edilip de Lahmî’nin görüşüyle amel etmenin caiz olmadığına vurgu yapmıştır. Mâzerî ve Abdulvehhâb ise İbn Rüşd ile eşit kategoride değerlendirilmiştir. İbn Yûnus ise Lahmî’den öne alınmıştır.⁶⁹

2.3.2. Ferdî İhtilâflar

Mezhebin bu döneminde mezhep içi ferdî itirâz ve ihtilâfların olduğu görülmektedir. Hatta söz konusu bu durum mezhep içindeki bazı âlimlerin farklı mezheplerin görüşlerini mezhep içine sokması şeklinde değerlendirilmiştir. Mesela İbn Şâs (ö. 616/1219) Şafi’î mezhebinin görüşlerini Mâlikî Mezhebi’ne sokan Mâlikî ulemâ arasında sayılmıştır.⁷⁰ Yine aynı şekilde İmâm Kurtubî’nin (ö. 671/1273) muhalefetleri vardır. Kurtubî, *Şevvâl ayında altı gün oruç tutan sanki yılın bütününde oruç tutmuş gibidir* hadisi bağlamında böyle bir orucu mübah kabul ederken⁷¹, mezhepte meşhur olan ve İmâm Mâlik’in

İbrâhîm b. Ali b. Muhammed, *Tabsiratü'l-hukkâm fî usûli'l-akdiyeti ve menâhici'l-ahkâm*, (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-‘ilmiyye, 1883), 1: 102.

⁶⁶ Mezhep istilâhında Medîne ekolünden olan Mutarrif b. Abdullâh (ö. 220/835) ve Abdulmelik b. el-Mâcişûn’a (ö. 212/827) nispet edilen bu kavram her iki âlimin üzerinde ittifak ettikleri hükümlerin çokluğunu vurgulamaktadır. Halîfî, *el-İhtilâfu'l-fikhî*, 166.

⁶⁷ Kayravân ekolünden İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî (ö. 386/996) ve İbnu'l-Kâbisî olarak meşhur olan Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed’dir (ö. 403/1012). Halîfî, *el-İhtilâfu'l-fikhî*, 164.

⁶⁸ Halîfî, *el-İhtilâfu'l-fikhî*, 257.

⁶⁹ Fehîm, *el-Mesâilü'l-fikhiyye*, 146.

⁷⁰ Muhammed b. Hasan Hacvî, *el-Fikru's-sâmî fî târihi'l-fikhî'l-İslâmî*, (Mağrib: el-Matba'atu'l-belediyye, 1345), 4: 64. İbn Şâs’ın telif ettiği *İkdü'l-cevâhiri's-şemine fî mezhebi 'âlimi'l-Medîne* isimli tek eserinde tertip ve usul bakımından *el-Müdevvenne* yerine Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *el-Vecîz*’inin örnek alınması söz konusu bu iddiayı kuvvetlendiren bir durum olarak nitelenebilir. Eser ve müellife dair daha fazla bilgi için bkz. Muhammed el-Hâdî Ebu'l-Ecfân, “İbn Şâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 369.

⁷¹ Ebûbekir el-Kurtubî, *el-Câmi'liahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsîn et-Türkî (Beyrût: Müessesetu'r-risâle, 1427/2006), 3: 214.

de kabul ettiği görüş böyle bir orucun mekruh olduğu yönündedir.⁷²

Mezhepte mutlak müctehid olduğu ifade edilen Takıyuddîn Dakîku'l-İd (ö. 702/1302) fetvâ verdiği Mâlikî ya da Şâfi'î mezhebini esas almış ve hatta zaman zaman başka mezheplere de dayanmıştır. Mezhepte yeni ortaya çıkan meseleler hususunda telifler veren Eb'û Saîd b. Lüb el-Girnâti'nin (ö. 782/1381) de mezhebin meşhur görüşleri dışında tercihleri söz konusudur. Eb'û Saîd, mezhebin zayıf görüşleriyle fetvâ vermiştir.⁷³

İstikrar dönemindeki bu durum IX. asrın başlarında Halîl'in *Muhtasar*'ı telif edilinceye kadar devam etmiştir. Ancak söz konusu eserden sonra günümüze kadar Mâlikî tarihinde Halîl'in eserinde belirttiği kural ve önermeler üzerinden bir fikhî faaliyet sürdürülmüş, ilmî müzakereler sadece meşhûr ve râcih görüşler çerçevesinde yapılmış, özel ilmî gruplarda dahi mezhep içi ihtilâflar nadiren dile getirilmiştir.

SONUÇ

Vermiş olduğumuz bilgiler ışığında Mâlikî fıkıh tarihî içinde mezhep içi ihtilâfın mezhebin ilk teşekkül döneminde başladığı görülmektedir. Başta İmâm Mâlik'in şahsiyeti ve ders metodunun etkili olduğu bu durum, Mâlik'in ders halkasına katılan öğrencilerinin fazlalığı sebebiyle zamanla Mâlik'ten yapılan rivayetlerin farklılaşmasına sebep olmuştur. Farklı coğrafya ve kültürlerden gelip Medîne'de eğitim alan kişilerin ilk teşekkül döneminde mezhep içinde farklı istidlâl metodlarının çıkmasına sebep olmaları, coğrafi ve metodik farklılıklara bağlı mezhep içi ekolleşme olgusunu ortaya çıkardı. Bu bağlamda Mısır, Kayravân, Medîne, Mağrib ve Irak gibi bölgesel eğilimler/ekoller oluştu. Mezhep içinde ortaya çıkan söz konusu bu ekollerin hadis ya da reye dayalı iki ayrı metodu esas almaları yapılan fikhî faaliyetlerin farklılaşmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak mezhebin teşekkül döneminde mezhep içi fikhî ihtilâfların kaynağı Mâlik'ten nakle-dilen rivâyetlerin farklılığı ve ondan ilim alan öğrencilerinin fikhî istidlâl ve metod farklılıklarıdır, denebilir.

Gelişim dönemine gelindiğinde mezhepte ortaya çıkan ekol temelli bir mezhep içi fikhî ihtilâf olgusu yanında ferdî ihtilâflar da mevcuttu. Bu dönemde var olan ihtilâfların giderilmesi ve mezhepte bir standart oluşturma gayesine matuf görüşler arasında meşhurlaştırma faaliyetine gidildi. Bu bağlamda mezhep içinde ortaya çıkan görüşler arasında bölgesel ve kişisel bazda meşhûr olan görüşler ayırt edildi.

Mezhebin istikrar döneminde bütün Mâlikî çevrelerin *el-Müdevvene* eksenli bir fikhî faaliyet tercih etmesi ihtilâfları azaltsa da söz konusu eser üzerine yapılan şerhlerdeki yorumlama farklılıkları ve rivâyet tercihleri

⁷² Mâlik b. Enes, *Muvattâ'*, (Beirut: Dârü İhyâü't-türâsi'l-'arabî, 1985/1406), 1: 311.

⁷³ Hacer Kontbay Yetkin, "İbn Lüb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), Ek.1: 594.

yeni bir ihtilâfın zeminini de oluşturmuş oldu. Bu bağlamda dönem ulemâsı görüşler arasında bir tercih mekanizması oluşturularak yapılan fikhî faaliyetlerin temelinde bu tercihler esas alındı. Muhtasar, şerh ve hâşiyelerin yoğunlaştığı bu dönemde Hâلیل'in Muhtasar'ının telif edilmesiyle birlikte fikhî ihtilâflar devre dışı bırakılmış ve bütün çalışmalar bu eser üzerinden yürütülmüştür. Ancak yapılan fikhî çalışmalarının muhtasarlara üzerine bina edilmesi mezhep içinde ehl-i hadis Mâlikîliği merkezinde günümüze kadar sürecek olan başka bir ihtilâf hareketini doğurmuştur.

Sonuç olarak mezhebin geçirdiği üç dönem dikkate alındığında Mâlikî mezhebinde ortaya çıkan mezhep içi fikhî ihtilâfların her dönem devam ettiği ve bu ihtilâfın ekoller arası ihtilâf ve ferdî ihtilâflar olmak üzere iki ana başlık üzerinden sürdürüldüğü görülmektedir.

KAYNAKÇA

Cidî, Ömer. *Mebâhisun fi'l-mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Mağrib*. Yy: Dâru neşr, 1993.

Cübeyrî, Kâsım b. Halef. *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbnKâsım fi'l-mesâil elletî ihtelefâ fihâ min mesâili Müdevvene*. Nşr. Ebû Süfyân Mustafâ Bâcû. Tantâ: Dâru'd-dıyâ', 1426/2005.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./ IX.-XI. Yy.)*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. 2004.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Endülüs'te Rey-Hadis Mücadelesi". *İslâmiyât*. 3 (2004): 59-74.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 470-73. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. "en-Nevâdir ve 'z-ziyâdât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 30-33. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ. *Kitâbu Te'sîsi'n-Nazar*. Mısır: Matbaatu'l-Arabiyye, t.y.

Dusûkî. *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ's-şerhi'l-kebîr*. Nşr. Muhammed 'Illîş. Beyrût: Dâru'l-'ihyâi'l-kütübi'l-'arabiyye, ty..

Ebu'l-Ecfân, Muhammed el-Hâdî. "İbn Şâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 369. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Fehîm, 'Acrîd. *el-Mesâilü'l-fikhiyye el-muhtelif fi teşhîrihâ fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*. Doktora Tezi. Cezâir Üniversitesi. 2012.

Görgün, Tahsin. "İbn Habîb es-Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 510-513. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hacvî, Muhammed b. Hasan. *el-Fikru's-sâmî fi târihi'l-fikhi'l-İslâmî*. 4 cilt. Mağrib: el-Matba'atu'l-belediyye, 1345.

Halîfî, 'Abdulazîz b. Sâlih. *el-İhtilâfu'l-fikhî fi'l-mezhebi'l-Mâlikî mustalahâtuhu ve esbâbuhu*. Mağrib:Dâru'l-hadîsi'l-haseniyye, 1414/1993.

Hentâtî, Necmuddîn. *el-mezhebu'l-Mâlikî bi'l-gâربی'l-islâmî ilâ munta-*

saftî'l-karnî'l-hâmis el-hicrî. Tûnus: Tebrü'z-zamân, 2004.

İbn 'Abdîlberî, Ebû 'Ömer Yûsuf en-Nemerî. *el-İntikâ fi fedâilî'l-eim-meti's-selâseti'l-fukahâ*. Nşr. A. Ebû Gûdde. Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-islâ-miyye, 1417/1997.

İbn 'Abdîlberî, Ebû 'Ömer Yûsuf en-Nemerî. *İhtilâfu ashabi Mâlik ve ashâbihî*. Nşr. Hamîd Muhammed Lahmer, Miklos Muranyî. Beyrût: Dârü'l-gârbi'l-islâmî, 2003.

İbnu'l-Cellâb, Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh b. Huseyn b. Hasân. *et-Tefrî'*. Nşr. Huseyn b. Sâlim. Cilt Beyrût: Dârü'l-gârbi'l-islâmî, 1997.

İbn Ferhûn. *Keşfu'n-nikâbi'l-hâcib min mustalah İbnu'l-Hâcib*. Nşr. Hamza Ebû Fâris ve Abdüsselâm eş-Şerîf. Beyrut: Dârü'l-gârbi'l-İslâmî, 1990.

İbn Ferhûn, *Tabsiratu'l-hükkâm fi usulî'l-akdiyeti ve menâhici'l-ahkâm*. Nşr. Cemâl Mar'aşlı. Riyâd: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 2003.

İbn Serrâc. *Fetâvâ Kâdi'l-cemâ'a Ebu'l-Kâsım b. Serrâc el-Endülüsî*. Nşr. Muhammed Ebu'l-Ecfân. Mekke: Dârü'l-kütüb, 2002.

İbrâhîm 'Alî, Muhammed. *Istulâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*. Dübey: Dârü'l-buhûs li'd-dirâsâti'l-islâmiyye ve ihyâi't-turâs, 1421/2000.

İsfehânî Ragıb Ebü'l-Kâsım. *Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân*. Nşr. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrût: Dârü'l-kalem-ed-Dârü's-şâmiyye, 1992.

Kâdi 'Iyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti e'lâmi mezhebi Mâlik*. Nşr. Saîd Ahmed E'râb. Rabât: Vizaretü'l-evkaf ve's-şu'û-ni'l-islâmiyye, 1403/1983.

Kayravânî, İbn Ebî Zeyd. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevveneti min gayrihâ mine'l-ümmehâti*. Nşr. Muhammed Haccî. 15 Cilt. Beyrût: 1999.

Kaya, Eyüp Saîd. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kesgin, Hafsa. "Ebü'l-Hasan el-Lahmî ve Mâlikî Mezhebindeki Yeri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 50 (2018): 219-141.

Kesgin, Hafsa. *Mâlikî Fıkıh Geleneğinde Nevâzil: Endülüs Örneği*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi. Aralık 2013.

Koca, Ferhat. *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

Kılıçer, M.Esat. "Ehl-i Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 520-524. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Mâlik b. Enes. *Muvattâ'*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü ihyâü't-türâsi'l-'arabî, 1985/1406.

Mâlik b. Enes. *Muvattâ'(Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi)*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-gârbi'l-islâmî, 1997.

Muranyî, Mikolas. *Dirâsât fi masâdiri'l-fıkhi'l-Mâlikî*. trc. Sa'îd Buhayrî ve Diğerleri. Beyrût: Dârü'l-gârbi'l-islâmî, 1988.

Öğüt, Salim. “Ebû Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 260-265. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Özen, Şükrü. “İhtilâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 565-568. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Özen, Şükrü. “Hilâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 527-538. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Nazmü'l- 'ıkyân fî a'yâni'l-a'yân*. Nşr. Philip Hitti. Beyrut: el-Mektebetü'l- 'ilmiyye, ts.

Şafak, Ali. *İslâm Hukukunun Tedvîni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997.

Şâtübî, Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvafakât fî 'usûli'l-ahkâm*. Nşr. Abdullâh Dıraz. 4 Cilt. Kâhire: Dârü'l-ma'rife, ts.

Taş, Aydın. “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 38-42. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Tusûlî, Ebu'l-Hasan. *el-Behçe fî şerhi't-Tuhfe*. Nşr. Muhammed 'Abdul-Kâdir Şâhîn. Beyrût: Dârü'l-kütübü'l- 'ilmiyye, 1998.

Venşerîsî, Ahmed b. Yahyâ. *el-Mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câm 'u'l-Mağrib 'an fetâvâ ehl-i İfrikiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. Nşr. Muhammed Haccî. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-gârbi'l-islâmî, 1401/1981.

Yetkin, Hacer Kontbay. “İbn Lüb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1: 594-595. Ankara: TDV Yayınları, 2016.